

УДК 81'276.12:811.161.2

Пахомова О. А.

КОНЦЕПТИ «МОВА», «СЛОВО» В БУДЕННІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

У статті на матеріалі текстів українських прислів'їв і приказок досліджуються особливості інтерпретації лінгвокультурних концептів «мова», «слово» в буденній свідомості українського народу, здійснюється спроба змодельовати їх сприйняття.

Ключові слова: концепт, паремія, мова, слово.

Пахомова Е. А. Концепты «язык», «слово» в быденном сознании украинцев. – Статья.

В статье на материале текстов украинских пословиц и поговорок исследуются особенности интерпретации лингвокультурных концептов «язык», «слово» в быденном сознании украинского народа, предпринимается попытка смоделировать их восприятие.

Ключевые слова: концепт, паремия, язык, слово.

Pakhomova E. A. Concepts «language», «word» in the ordinary consciousness of Ukrainians. – Article.

Based on the text of proverbs and proverbials the interpretation peculiarities of lingoucultural concepts «language», «word» in the ordinary consciousness of Ukrainians are being studied in this article and the attempt to simulate their perception is being made.

Key words: concept, paroemia, language, word.

У лінгвістичних дослідженнях ХХІ ст. однією з найважливіших проблем став концептуальний аналіз мовних одиниць. Використання прийомів і методів цього аналізу дозволило розкрити сутність багатьох лінгвістичних явищ.

Найактивніше застосовує концептуальний аналіз лінгвокультурологія, напрям, в якому мова розглядається як культурний код нації, а не просто як знаряддя комунікації і пізнання; напрям, який виник на межі лінгвістики і культурології і який досліджує прояви культури народу, що відбилися і закріпилися в мові (С. Воркачов, О. Левченко, В. Маслова, О. Хроленко та ін.) [2; 8; 9; 17].

Найбільш актуальним аспектом цієї галузі науки – лінгвокультурології – є проблема класифікації і описання культурних концептів. Особливо мовознавців цікавить аналіз національно-культурної специфіки найважливіших категорій духовно-етичної сфери життя: «щастя» (С. Воркачов, У. Дробішевська, Т. Братусь, О. Михайленко, І. Русакова), «любові» (Л. Конотоп, В. Корольова, С. Мартінек, О. Пахомова), «свободи» (С. Мартінек, О. Поцюрко, І. Хворостяний), «віри» (Т. Левченко, Т. Сивець) тощо.

І наша робота присвячена вивченню концептів «мова», «слово», які є стрижневими категоріями людського буття, в буденній свідомості українського народу.

У лінгвокультурології концепт – це ім'я абстрактного поняття, де культурна інформація закріплюється за сигніфікатом, «культурный смысл, имеющий имя/имена в языке и включающий в себя значение, культурные коннотации, понятие и образ... а также ценностные смыслы» [9, с. 20–21]. Слова «концепт» і «поняття» не ототожнюються лінгвістами, хоча досить часто вони виступають у науковому мовленні синонімами. Концепти – це не будь-які поняття. Так, Н. Арутюнова трактує концепти як поняття практичної філософії, які виникають у результаті взаємодії таких факторів, як національна традиція і фольклор, релігія і ідеологія, життєвий досвід і образи мистецтва, відчуття і система цінностей [1].

Над визначенням поняття концепту в Україні активно працюють О. Селіванова, М. Скаб, О. Левченко, В. Літяга, Н. Мех, Т. Врублевська. М. Скаб характеризує концепт «як абстрактну одиницю ментального рівня, яка відображає зміст результатів пізнання людиною довкілля та в якій зосереджено відомості про пізнаваний об'єкт, його властивості, місце в культурі народу

й результати емоційно-оцінного сприйняття цього фрагмента світу людиною» [15, с. 4–5].

І хоча в сучасній лінгвістиці єдиного тлумачення поняття «концепт» досі не існує, все ж мовознавці одностайні в тому, що концепт є одиницею колективної свідомості, що він має мовне вираження і визначається етнокультурною специфікою.

Для нас концепт, у першу чергу, – це культурний смисл, закріплений за словами. Він є смисловою одиницею мови культури, смисловим утворенням, що акумулює знання колективного суб'єкта про певний фрагмент дійсності, це складне утворення (кожний концепт – це пук смислів), він має мовне вираження і несе на собі відбиток соціокультурної системи, в рамках якої сформувалася.

Вважаємо поняття «мова», «слово» культурними концептами, які мають і загальнолюдський зміст, і специфічний національно-культурний. Їх статус концепту підтверджений у працях українських науковців Н. Мех, Н. Мочалової, І. Воробйової, Н. Ковтонюк, А. Огар [10; 11; 12; 3; 6; 13]. Н. Мех розглядає концепти «мова», «слово» як прояви лінгвокультурології «логос» – «певної абстракції, «константної форми», що перебуває на вищій сходинці в ієрархії смислових утворень ідеальної концептосфери» [11, с. 49].

Спроби дослідити лінгвокультурні концепти «мова», «слово» в мовній свідомості здійснювались у вітчизняній науці вже неодноразово. В останні десятиріччя ці концепти аналізувались в таких аспектах:

1) вивчалась реалізація концепту «мова» в англійській пареміології (І. Воробйова) [3];

2) описувались концепти «мова», «слово» в художньо-поетичному, філософсько-публіцистичному дискурсах (І. Заремська, Н. Ковтонюк, Н. Мех, А. Огар) [5; 6; 11; 13];

3) досліджувались особливості концепту «слово» в мовній картині світу у зв'язку з релігійними віруваннями українців (Н. Мочалова) [12];

4) робився системний опис концептів «мова», «слово» в українській культурній традиції (Н. Мех) [10].

Грунтовно проблему інтерпретації концептів «мова», «слово» як одиниць української культури висвітлює Н. Мех у своїй монографії [10]. Тут вона зробила спробу проаналізувати зазначені концепти у фрагментах художньої та релігійної картин світу, зокрема в поетичних текстах ХХ ст. та в українському релігійному просторі ХІХ – ХХ ст.

Але висновки про виникнення, визначення, функціонування, зміст концептів «мова», «слово» в українській мовній картині не є повними і остаточними, не розглядалися науковцями уявлення про мову і слово в буденних формах знання українського народу.

Основні буденні уявлення про мову і слово сконцентровані в паремійному фонді етносу.

Раніше паремія сприймалась у науці тільки як одиниця фольклору, вид фольклорних малих жанрів афористичного спрямування (прислів'я, приказки); тепер говорять про її проміжне становище між одиницями мови і фольклору. В. Гаврилова визначає паремію як «особливу одиницю мови, морально-етичний вислів, що виконує функцію повчання, в якому знаходять відображення й оцінку культурно-значущі феномени народного життя» [4, с. 18].

Деякі науковці, наприклад З. Попова, вважають, що аналіз паремійного фонду мови надає можливість пояснення лише периферійних ознак, поверхневих пластів інтерпретаційного поля концепту [14, с. 129–130]. Ми із цим не можемо погодитись. Адже паремії відіграють особливу роль у передачі досвіду від покоління до покоління, в лаконічній формі відображають найважливіші для людей ідеї та є елементами мовної картини світу. В. Телія вважала прислів'я потужним джерелом інтерпретації, тому що вони є «по традиції передаваний із покоління в покоління язык веками сформировавшейся обідненой культури, в котором в сентенционной форме отражены все категории и установки этой жизненной философии носителя языка» [16, с. 241].

Усе вищесказане зумовило актуальність нашої роботи, необхідність дослідження концептів «мова», «слово» в буденних формах знання українського народу, а саме в українських пареміях. Актуалізує напрям наших пошуків і нинішня етнопонаціональна ситуація: зростання національної само-свідомості населення, підвищене зацікавлення витоками традиційної культури тощо.

Об'єкт нашого дослідження – лексеми, які репрезентують концепти «мова», «слово» в українських прислів'ях та приказках.

Предметом дослідження є семантика лексем, що реалізують концепти «мова», «слово», різноманітність їх смислового наповнення в паремійному фонді української мови.

Метою нашої роботи є вивчення особливостей інтерпретації концептів «мова», «слово» в буденній свідомості українського народу. Буденною (на відміну від наукової) вважається свідомість, яка сформована в процесі повсякденного інтелектуального і емоційного пізнання дійсності шляхом повсякденного оперування речами навколишнього світу, спілкування з людьми, творчого перетворення світу.

Мета дослідження зумовила вирішення таких завдань:

- 1) виявити базові лексичні одиниці, які представляють концепти «мова», «слово» в українських пареміях;
- 2) дослідити семантику цих базових одиниць в українських прислів'ях і приказках;
- 3) вияснити змістову специфіку концептів «мова», «слово» в українських пареміях у співставленні один з одним і в словниковій традиції;
- 4) змодельовати сприйняття концептів «мова», «слово» в буденній свідомості українців.

Основними методами в нашій роботі є метод контекстуального аналізу, методи порівняння і інтерпретації тощо.

Джерелами фактичного матеріалу дослідження слугували збірки прислів'їв і приказок українського народу (Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки, скоромовки. – К., 1973; Українські приказки, прислів'я і таке інше. – К., 2004; Українські прислів'я, приказки, усталені вирази. – К., 2002; Українські прислів'я і приказки. – Харків, 2004; Українські прислів'я та приказки. Мудрість народна. – К., 1975) [19; 22; 25; 24; 25]. Обсяг картотеки вибірки склав 239 одиниць аналізу.

Лінгвістична традиція, вивчаючи мову і слово як наукові категорії, сприймає мову як «своєрідну семіотичну систему, поліфункціональну, багаторівневу і глобальну за значенням» [7, с. 182], як щось соціальне за суттю і незалежне від індивіда; а слово визначає як «двосторонню одиницю мови» [7, 179], якій притаманні всі знакові функції; як мовний знак.

У філософсько-релігійній площині мова тлумачиться як будь-який засіб комунікації, створений на основі знаків, як «суспільний продукт, що виробляється колективом для забезпечення потреб у комунікації» [26, с. 389]. Слово в цій духовній сфері – це «структурно-семантична одиниця мовної свідомості» [26, с. 588]. Також «словом» називають релігійні філософи «смилову упорядкованість буття» [26, с. 341], Логос, Бога.

У фольклорних текстах, на відміну від науково-філософських, практично відсутнє уявлення про мову як автономне утворення, як про систему знаків і словниково-граматичних засобів; єдиним винятком є прислів'я «Слово до слова – зложиться мова». Концепт «слово» не має в пареміях жодного священного, божественного змісту; іноді лексема «слово» вживається для позначення мінімальної одиниці мови.

У тлумачних словниках сучасної української мови зафіксовано п'ять лексико-семантичних варіантів слова «мова»: 1) «здатність людини говорити, висловлювати свої думки» [20, с. 768]; 2) сукупність звукових знаків; 3) мовлення, манера говорити; 4) розмова, бесіда, вислови; 5) публічний виступ, промова. Згідно зі «Словником української мови» в публіцистичному, науковому мовленні слово «мова» має ще й переносне значення: будь-який засіб спілкування, передачі інформації. Лексема «слово», за «Словником української мови», має сім лексико-семантичних варіантів: 1) мовна одиниця; 2) мова, мовлення; 3) висловлювання, відповідь, розповідь; 4) «обіцянка виконати що-небудь» [21, с. 367]; 5) прилюдний виступ, промова; 6) літературний жанр; 7) літературний текст до вокального твору.

Не всі ці семантичні варіанти вербалізовані в українських прислів'ях і приказках і, головне, в текстах паремій смислового наповненості концептів «мова», «слово» набагато ширша, ніж у лексикографічних дефініціях.

Аналіз українських паремій засвідчує, що концепти «мова», «слово» пов'язані тут не тільки з іменами «слово» і «мова» (останнє вживається дуже рідко, переважає у використанні «слово»). Ці концепти реалізуються також у лексемах «язык», «губа», «уста», «рот» («Язык до Києва доведе», «Не вір губі, бо вона часом бреше»), які метонімічно позначають головну властивість людини як «словесної» істоти, «бесіда», «реч» («Вір своїм очам, а не чужим речам»), діалектних лексемах «говірка», «гутірка», «банелюки», «бали» («бали» можливо походить від праслав'янського *bal* – «балакати, гомоніти, баяти») [18, с. 127], звуконаслідувальних – «галу-балу», «ти-ри-ри», стилістично забарвлених – «теревені», «балайдраси», «балайси»,

нейтральних – «говорити», «казати», «сказати», «наказати», «розказувати», «гудіти», «бубоніти», «балакати», стилістично маркованих – «верзти», «лопотати», «п'ятикати», «пищати», «молюти», «щобетати», «плескати», «сипати». Лексико-семантичне поле концептів «мова», «слово» включає в себе також фразеологізми «язык мотається», «кидати словами», «языком вихати», «языка розпускати», «дістати языка», «переливати з пустаго в порожнє»; антоніми «мовчати», «німий».

Проаналізувавши тексти українських паремій, ми умовно виділили 15 смислових груп мовних одиниць, в яких реалізуються концепти «мова», «слово». Тлумачення мовних одиниць здійснювалося, звичайно, з урахуванням широкого контексту, коннотацій, загальної тематики мовлення. У деяких випадках контекст створював семантичну дифузність, тому один і той же мовний вираз ми відносили до різних груп.

1. Мова – це атрибут людини, що вирізняє її з-поміж інших істот і предметів, визначає як істоту «словесну». Ця семантична ознака реалізується через заперечення, антонімічні лексеми і порівняння: «Як овечка, не скаже ні словечка», «Мовчить, як стіна», «Німий, як риба».

2. Мова, слово – це індивідуальна людська властивість, яка розвинена в кожній людині по-різному: «Вміти, не вміти, – треба говорити», «Язык мов полотняний», «Говорить у пересипку», «Забубонів, як старий дяк», «Як мертвий говорить», «Балакає, як колядує», «Говорить так, як з письма бере», «Скаже слово, так як витвердить».

3. Мова, слово – це засіб вираження думки. Таке сприйняття мови свідчить про наявність у буденній свідомості українців уявлення про зв'язок мови і мислення, мови і розумової діяльності: «Який розум, така і бесіда», «Що маєш казати, то поперед розжуй», «У короткого розуму язык довгий».

4. Мова, слово – це засіб досягнення цілей: «Язык до Києва доведе», «Хто з язичком, той з пиріжком». Ефективність цього засобу не є безумовною: залежить від того, наскільки мова, слово є морально прийнятними і близькими до естетичного ідеалу: «Добрим словом мур проб'єш, а лихим у двері не ввійдеш», «Красиве слово – золотий ключ».

5. Мова, слово – це інструмент впливу на навколишній світ, а перш за все – на інших людей: «Коня керують уздами, а людину словами», «Як слово не допоможе, то й кий не дошкулить».

Українці неоднозначно оцінюють наслідки, результативність мовного впливу («Слово може врятувати людину, слово може і вбити»).

Його сила залежить від різних факторів: від об'єкта впливу – його соціального стану, характеру, моральності («Добрий доброго слова боїться, а ледащо і побою не боїться», «Розкажуй селянам, а міщане самі знають», «До тебе говори, як до того пня»); від обставин («Біда не знає приказу», «Що ти будеш казати!», «Говорив би, та і слів нема»); від суб'єкта мовного впливу – його статі, соціального та майнового стану тощо («Як Настя скаже, так і буде», «Сей чоловік що не скаже, наче топором», «Дурень багатий, так і слово його в лад»); від характеру самої мови, слова («М'які слова і камінь крушать», «Від теплого слова і лід розмерзає», «Слово жорстоке викликає гнів»).

У пареміях наголошується на незворотності змін, спричинених мовним впливом: «Рана загойється, але зле слово ніколи», «Сказаного і сокирою не вирубаєш», «Слово не горобець, назад не вернеться». «Сказав, як ножицями відрізав».

Суперечливою є оцінка місця мови і слова серед інших засобів впливу: деякі прислів'я виражають пріоритет мови над немовними засобами («Як слово не допоможе, то й кий не дошкулить»), інші заперечують це («Коли ж гроші говорять, то всі мусять губки поступлювати»).

6. Мова, слово – це мовлення, розмова. Саме в розмові розкриваються риси характеру людини: упертість («Йому слово, а він сто»), хитрість («Кум красно говорить, але кривий писок має»), доброта («Добре – добре й говорить»), брехливість («Засипав, як горохом в бочку», «У нього довгий язык, аж поза вухами мотається»), суперечливість («Одна голова, та десять язиків») тощо.

7. Мова, слово (як мовлення) – це джерело небезпеки, реалізація якої може призвести до «лиха», «бід», «гніву», болю, фізичного насилля, «кінця», «гріха» і навіть смерті («Язичок мелькне та у кут, а губи натовчуть», «Гостре словечко коле сердечко» та ін.). У пареміях може бути невизначений об'єкт небезпеки («Язичку, язичку! Маленька штучка – велике лихо робиш!»), іноді – слухач («Слово не стріла, а глибше ранить»), а найчастіше – сам мовець («Говори, говори, а чогось ти договоришся»).

Наслідком такого сприйняття мови, слова українцями є утвердження в прислів'ях та приказках корисності протилежного мовленню стану – мовчання: «Мовчи, язичку, будеш їсти плотвичку». Мовчання приводить до відсутності «гріха», «лиха», шкоди («Мовчанка не шкодить»), до отримання матеріальних благ у вигляді їжі («Помовчи, язичку, будеш їсти кашку»), моральної вигоди у вигляді знань або авторитету («Хто мовчить, той більше знає», «Хто мовчить, той двох навчить»).

8. Мова, слово (як мовлення) – це манера говорити, ідентифікатор: «Птицю пізнати по пір'ю, а людину по мові»; розрізняє людей за соціальним статусом («Дивись – пан! А балакає як люди»), статтю («В баби язык, як лопата»), регіональною ознакою («Така вже у нього говірка», «Що сільце, то слівце»), розумовими здібностями («Пізнати з мови, якої хто голови»), моральними якостями («Добре – добре і говорить»).

9. Мова, слово – це засіб передачі інформації, повідомлення: «Що в кого болить, той про те і говорить», «Хотів би щось сказати, та не знаю що».

Українські паремії закарбували здобуті на основі багатовікового життєвого досвіду знання народу про оманливість мови, слів: «Вір своїм очам, а не чужим речам», «Усе нісенітниця, що люди кажуть», «Не вір губі, бо вона часом бреше», «Наказав на вербі груш»; особливо не варті довіри повідомлення жінок і п'яниць («Не все те правда, що на весіллі плещуть», «Не вір, мужу, своїм очам – лише моїм словам»).

10. Мова (як мовлення) – це сповідь, яка очищує людську душу, а мовчання в цьому випадку – це гріх: «Сором казати, а гріх таїти», «Правду мовивши, одного Бога бійся».

11. Мова, слово (як мовлення) – це марнослів'я: «Бали та бали, а день далі», «Язык без костей: що набреде, то й лепече».

Народ засуджує таке мовлення з різних причин: в ньому немає правди («То пусті слова, але правди в них нема»), воно безцільне («Аби губи не дармували»), нерозумне, позбавлене сенсу («Бесіди багато, а розуму мало»), шкодить справі («Галу-балу, а свині в ріпі»), немає з нього жодного зиску («Меле, меле, та муки нема»).

12. Мова, слово (як мовлення) – це плітки, пересуди, поговір, з якими не варто і неможливо боротися («Людам губи не заперти»).

13. Слово – це обіцянка виконати що-небудь.

Народ високо цінує слово: «Слово святе», «Добре слово стоїть за завдаток». Звичайно, цінність слова залежить від того, дотримуються обіцяного чи ні: нічого не варте слово «панське» («Панське слово – велике діло», «Казав пан, кожух дам, – слово його тепле»), слово «балакуна» («Хто багато обіцяє, той рідко слово дотримає»). Засуджують того, хто не тримає слово, погрожують йому: «Хто від слова відскочить, коло того шкура обскочить».

14. Мова – це загальноприйнятий у межах певного суспільства засіб спілкування (дуже рідко): «Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається».

15. Слово – це мовна одиниця: тільки одне прислів'я – «Слово до слова – зложиться мова».

В українських пареміях стверджується цінність мови, слова, мовлення, але не безумовна: цінують рідну мову, красномовство, доброзичливе слово. Негативно народ ставиться до «гнівних слів», «нерозумної бесіди», нісенітниць. Особливо знецінюються мова, слово в зіставленні з практичною діяльністю: «Легше говорити, ніж зробити», «Говорити – не горох молотити», підкреслюється їх неефективність порівняно з працею: «Слово – полова, а праця – диво».

Дидактизм як суттєва ознака паремій зумовив наявність у них правил мовленнєвої поведінки, рекомендацій стосовно користування мовою і словом, вимоги контролю над ними: «Говори, та не проговорися», «Коли праве діло, то говори сімло» тощо.

Аналіз українських паремій дозволяє зробити висновки, що в їх текстах практично відсутнє уявлення про мову як автономне утворення, як про систему знаків і словниково-граматичних засобів. Концепт «слово» не має в пареміях жодного священного, божественного змісту.

У текстах українських прислів'їв і приказок поняття «мова», «слово» практично (у переважній більшості випадків) ототожнюються, а саме тоді, коли виражають індивідуальну властивість людини «словесної», здат-

ність мови бути інструментом впливу чи досягнення цілей, джерелом небезпеки, ідентифікатором особистості, засобом обміну думками, передачі інформації, коли відображають мовлення, мовний процес.

Слід зазначити, що уявлення українців про мову і слово характеризуються нерозчленованістю понять «мова» і «мовна діяльність».

Концепти «мова», «слово» розрізняються, коли тільки «мова» сприймається як атрибут людини або (дуже рідко) як загальноприйнятий у межах певного суспільства засіб спілкування і тільки «слово» як мовна одиниця (дуже рідко) чи обіцянка виконати що-небудь.

На підставі виконаного аналізу фольклорних текстів спробуємо створити модель концептів «мова», «слово» (найчастіше – це єдиний концепт) у буденній свідомості українців.

Мова – це атрибут людини, який виокремлює її з-поміж решти світу і наділяє кожного індивіда характерною здатністю в процесі говоріння з різною мірою вправності і за певних умов виражати думки, впливати на людей, досягати певних цілей, передавати новини, повідомлення (не завжди правдиві), очищувати душу. Стверджують важливість мови (слова) в житті людини, її силу (не безумовну), навіть її потенційну небезпечність, якої можна уникнути, дотримуючись певних правил, і одночасно невисоку цінність мовлення порівняно з «ділом», працею, грошима. Засуджують марнослів'я, недотримання слова-обіцянки і спокійно ставляться до пересудів, поговору.

Виділені нами особливості сприйняття концептів «мова», «слово» характерні для буденної свідомості українців, що відбилася в текстах паремій. Ці уявлення відрізняються неоднозначністю, суперечливістю, певною мірою консервативності. Подальші дослідження інтерпретації концептів «мова», «слово» в сучасному повсякденному мовленні дозволять зробити остаточні висновки про їхню специфіку в наївній свідомості наших сучасників.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
2. Воркачев С.Г. «Куда ж нам плыть?» – лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития / С.Г. Воркачев // Язык, коммуникация и социальная среда. – Вып. 8. – Воронеж : ВГУ, 2010. – С. 5–27.
3. Воробйова І.А. Концепт «мова» в англійській пареміології / І.А. Воробйова // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки. – 2013. – Книга 4. – С. 22–25.
4. Гаврилова В.В. Теоретичні засади вивчення паремій / В.В. Гаврилова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2015. – Вип. VII. – С. 11–20.
5. Заремська І.М. Вербалізація концепту «мова» в публіцистичних творах Ліни Костенко / І.М. Заремська // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство). – 2012. – Вип. 4. – С. 103–109.
6. Ковтонюк Н.П. Полісемантичний концепт «слова» в прозі Е. Андіївської / Н.П. Ковтонюк // Науковий вісник МДУ ім. В.О.Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство). – 2015. – № 1. – С. 74–78.
7. Кочерган М.П. Загальне мовознавство / М.П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.
8. Левченко О.П. Лінгвокультурологія та її термінна система / О.П. Левченко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2003. – № 490. – С. 105–113.
9. Маслова В.А. Концепт как способ изучения культуры через язык / В.А. Маслова // Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики. – 2012. – № 14. – С. 20–25.
10. Мех Н.О. Інтерпретація концептів слово, мова в українській культурній традиції / Н.О. Мех. – Переяслав-Хмельницький : Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 2008. – 211 с.
11. Мех Н.О. Лінгвокультурологія ЛОГОС у поетичному світі Ліни Костенко / Н.О. Мех // Культура слова. – 2010. – Вип. 73. – С. 49–53.
12. Мочалова Н.С. Концепт слово в українській мовній картині світу / Н.С. Мочалова // Гуманітарний вісник НУК. – Миколаїв : НУК, 2015. – Вип. 8. – С. 39–41.
13. Огар А. Вербалізація концепту слово (на матеріалі роману Раїси Іванченко «Отрута для княгині») / А. Огар // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». – Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. – 2015. – Випуск 36. – С. 78–87.

14. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 191 с.
15. Скаб М.В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / М.В. Скаб. – К., 2009. – 36 с.
16. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
17. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии / А.Т. Хроленко. – М. : Флинта, Наука, 2009. – 184 с.
18. Етимологічний словник української мови. У 7 т. – Т.1 / Уклад.: Р.В. Болдирєв та ін. – К. : Наукова думка, 1982. – 633 с.
19. Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки, скоромовки / Упорядник Н.С. Шумада. – К. : Веселка, 1973. – 229 с.
20. Словник української мови. В 11 т. / [ред. колег. І.К. Білодід (голова) та ін.]. – Т. 4. – К. : Наукова думка, 1973. – 840 с.
21. Словник української мови. В 11 т. / [ред. колег. І.К. Білодід (голова) та ін.]. – Т. 9. – К. : Наукова думка, 1978. – 916 с.
22. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклад М. Номис / Упорядник М.М. Пазяк. – К. : Либідь, 2004. – 352 с.
23. Українські прислів'я, приказки, усталені вирази / Упорядник К.Л. Яніцька. – К. : Довіра, 2002. – 100 с.
24. Українські прислів'я і приказки / Упорядник Т.М. Панасенко. – Харків : Фоліо, 2004. – 351 с.
25. Українські прислів'я та приказки. Мудрість народна / Упорядник М.М. Пазяк. – К. : Дніпро, 1975. – 215 с.
26. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В.І. Шинкарука. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.